

ҚЫЛМЫСТЫҚ ПРОЦЕСС, КРИМИНАЛИСТИКА, СОТ-САРАПТАМА ҚЫЗМЕТІ / УГОЛОВНЫЙ ПРОЦЕСС, КРИМИНАЛИСТИКА, СУДЕБНО-ЭКСПЕРТНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ / CRIMINAL PROCEDURE, CRIMINALISTICS, FORENSIC EXPERTISE

ӘОЖ 343.13
МҒТАР 10.79.41

Г.М. Баймұхаметова

*Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының жанындағы Құқық қорғау органдарының академиясы,
Қосшы қ., Қазақстан Республикасы*

МЕДИАЦИЯ ИНСТИТУТЫН ҚЫЛМЫСТЫҚ СОТ ІСІН ЖҮРГІЗУДЕ ҚОЛДАНУ ТУРАЛЫ: ТИІМДІЛІК МӘСЕЛЕЛЕРІ ЖӘНЕ ЖАҚСARTУ ЖОЛДАРЫ

Аннотация. Мақалада медиация институтын қылмыстық сот ісін жүргізуде қолдану мәселесі қарастырылған. Медиация институтын қылмыстық іс жүргізу саласында қолдану ерекше өзекті болып табылады, сонымен бірге сот ісін жүргізудің осы саласындағы қазіргі проблема болашақта елеулі зардаптарға әкелуі әбден мүмкін. Азаматтық құқық саласындағы мәселе, әдетте, материалдық мүдделердің бұзылуына әкеп соқтырса, онда қылмыстық құқық саласында бұл проблема адамның негізгі конституциялық құқықтарының: бостандық, өмір сүру және т.б. құқықтардың бұзылуынан көрінеді.

Автор қылмыстық сот ісін жүргізуде медиацияны іс жүзінде қолдану кезіндегі мәселелерді қарастырды. Мақалада медиация процесін жақсартуға және оның құқықтық жүйеде тиімді жұмыс істеуін қамтамасыз етуге бағытталған заңнамаға ұсыныстар мен өзгерістер енгізілді. Қазақстан Республикасы Қылмыстық-процестік кодексін енгізілген өзгерістер прокурорға медиация рәсімін тағайындау бойынша қылмыстық қудалауға, медиативтік келісімді бекітуге және медиацияның түпкі мақсатына қол жеткізген кезде қылмыстық қудалауды тоқтатуға балама ретінде өкілеттіктер береді. Сондай-ақ медиативтік келісімнің сақталуын және жәбірленушінің құқықтарын қорғауды қадағалауды жүзеге асыру қаралған. Бұл өзгерістер медиация институтын қылмыстық процесте пайдалануды ынталандыруға және кеңейтуге бағытталған.

Түйінді сөздер: медиация; медиатор; қылмыстық процесс; қылмыстық-құқықтық жанжал; татуласу; медиация рәсімі; заң; сот.

Г.М. Баймұхаметова

*Академия правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан,
г. Косшы, Республика Казахстан*

О ПРИМЕНЕНИИ ИНСТИТУТА МЕДИАЦИИ В УГОЛОВНОМ СУДОПРОИЗВОДСТВЕ: ВОПРОСЫ ЭФФЕКТИВНОСТИ И ПУТИ РЕШЕНИЯ

Аннотация. В статье рассмотрен вопрос применения института медиации в уголовном судопроизводстве. Особенно актуальным является применение института медиации в уголовно-процессуальной сфере, при этом современная проблема в этой сфере судопроизводства влечет серьезные последствия. В то время как проблема в сфере гражданского права, как правило, влечет за собой нарушение материальных интересов, то в сфере уголовного права эта проблема проявляется в нарушении основных конституционных прав человека: прав на свободу, жизнь и т.д.

Автором рассмотрены вопросы практического применения медиации в уголовном судопроизводстве. В статье внесены предложения и изменения в законодательство, направленные на улучшение процесса медиации и обеспечение ее эффективного функционирования в правовой системе. Внесенные изменения в Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан предоставляют прокурору дискредитационные полномочия по назначению процедуры медиации в качестве альтернативы уголовному преследованию, утверждению медиативного соглашения и прекращению уголовного преследования при достижении конечной цели медиации. Также предусмотрено осуществление надзора за соблюдением медиативного

соглашения и защитой прав потерпевшего. Эти изменения направлены на стимулирование и расширение использования института медиации в уголовном процессе.

Ключевые слова: медиация; медиатор; уголовный процесс; уголовно-правовой конфликт; примирение; процедура медиации; закон; суд.

G.M. Baimukhametova

The Academy of Law Enforcement Agencies under the Prosecutor General's Office of the Republic of Kazakhstan, Kosshy c., the Republic of Kazakhstan

ON THE APPLICATION OF THE INSTITUTE OF MEDIATION IN CRIMINAL PROCEEDINGS: EFFICIENCY ISSUES AND SOLUTIONS

Abstract. The article considers the issue of the application of the institute of mediation in criminal proceedings. The application of the institute of mediation in the field of criminal procedure is particularly relevant, while the current problem in this area of legal proceedings entails serious consequences. While the problem in the field of civil law, as a rule, entails a violation of material interests, in the field of criminal law this problem manifests itself in the violation of basic constitutional human rights: the rights to freedom, life, etc.

The author considers the issues of practical application of mediation in criminal proceedings. The article contains proposals and amendments to legislation aimed at improving the mediation process and ensuring its effective functioning in the legal system. The amendments to the Criminal Procedure Code of the Republic of Kazakhstan provide the prosecutor with discrediting powers to appoint mediation procedures as an alternative to criminal prosecution, approve a mediation agreement and terminate criminal prosecution when the ultimate goal of mediation is achieved. It also provides for the supervision of compliance with the mediation agreement and the protection of the rights of the victim. These changes are aimed at stimulating and expanding the use of mediation in criminal proceedings.

Keywords: mediation; mediator; criminal process; criminal law conflict; reconciliation; mediation procedure; law; court.

DOI: 10.52425/25187252_2023_30_100

Кіріспе. XX ғасырдың екінші жартысында «тиісті құқықтық рәсім» моделі аясындағы бағыттардың бірі – айтарлықтай әлеуметтік-құқықтық әлеует анықталған қалпына келтіру сот төрелігі кеңінен қолдау тапты. Сот төрелігіндегі қалпына келтіру тәсілі қылмыстық процесті дамытудың қазіргі тенденциялары – ізгілендірілуі, құқықтың қоғамдық салалардағы жеке мүдделердің маңыздылығын қайта қарастыруы – қылмыстық сот ісін жүргізуді жеделдетудің және жеңілдетудің табиғи көрінісі болды. Дәстүрлі (жазалаушы) қылмыстық процесс әрдайым аталған міндеттерді сәтті шешуге мүмкіндік бермейді. Қылмыстық жауапкершілік пен жазаны қылмыстық сот ісін жүргізудің ең ықтимал нәтижесі ретінде қолдану нақты қылмыстық-құқықтық жанжалды шешудің және жалпы қылмыс жағдайына әсер етудің әрқашан тиімді әдісі емес.

Пенитенциарлық жүйенің кемшіліктерімен бірге бұл жол жазаның жазалау компонентін жүзеге асыруды қамтамасыз етеді, бірақ әрдайым жәбірленушінің материалдық және психоэмоционалды сипаттағы қажеттіліктерін қанағаттандыруға, сондай-ақ алдын алу мақсатына жетуге мүмкіндік бермейді.

Біз қылмыстық-құқықтық ықпал ету жүйесі тыйым салу мен жазалаудың дәстүрлі әдістерін ғана емес, сонымен қатар қалпына келтіру, әлеуметтік-реинтеграциялық және алдын алу тәсілдерін қамтитын өзгерістерге ұшырауы керек деп санаймыз. Бұл өзгерістер жүйені «қылмысқа қарсы күрес» парадигмасынан «қылмыстың зиянын азайтуға» қайта бағыттауға және жәбірленушілер мен құқық бұзушыларға назар аударуға бағытталған.

Мұндай түбегейлі өзгерістер қылмыстық сот төрелігі саласында «жазалау» және

«қалпына келтіру» сот төрелігі әдістерін біріктіруді (ақылға қонымды бірігуді) білдіреді. Бір жағынан, бұл қоғамға қауіп төндіретін қылмыс жасаған қылмыскерлерді және рецидивистерді қорқытуға және қайта тәрбиелеуге бағытталған. Екінші жағынан, бұл қылмыстың жәбірленушіге келтірген залалын өтеуге, қылмыстық қудалауға және кішігірім қылмыстар бойынша сот процестеріне байланысты мемлекет шығындарын азайтуға, сондай-ақ қоғамдағы қылмыскерлерді тиімді қайта бейімдеуге ықпал етеді.

Материалдар мен әдістер. Зерттеудің негізін медиация институтының құқықтық аспектілерін зерттеумен айналысқан процессуалист ғалымдардың еңбектері құрайды. Зерттеудің әдіснамалық негізі әмбебап сипаттағы ғылыми танымның жалпы диалектикалық әдісі, сондай-ақ логикалық дедукция, индукция әдістері, жалпылау мен сипаттау әдістері болды.

Нәтижелер/талқылау. Бүгінде Қазақстанда дауды баламалы жолмен шешу, оның ішінде медиация практикасы қалыптасуда. Қоғамдық қатынастарды реттеудегі жеке-құқықтық принциптерді күшейту құқықты тікелей іске асыру нысандарын, ең алдымен, құқықтық нормаларды қолдануды бірінші орынға қояды. Мұнда біз құқықтық нормалардың ережелеріне сәйкес келетін өз мінез-құлқының құқықтық процеске қатысушылардың өзін-өзі реттеуі туралы айтып отырмыз. Құқықты пайдаланумен байланысты қызмет үстемдік, императивті, басқарушылық сипатта болмайды. Құқықты пайдалану тиісті мінез-құлықты емес, рұқсат етілген мінез-құлықты білдіреді.

Медиацияның маңызды және құнды артықшылығы – медиатордың көмегімен тараптардың құқықтық позицияларының артындағы мүдделері белсенді болады.

Медиацияны «Қазақстан Республикасының құқықтық саясатының тұжырымдамасы

туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің 2002 жылғы 20 қыркүйектегі №949 Жарлығына сәйкес Қазақстан Республикасы сот ісін жүргізуді енгізуді бастады, оған сәйкес қылмыстық саясатты ізгілендіру міндетті түрде медиацияны қолдана отырып жүзеге асырылуы тиіс^{1, 2}. Алайда ол кезде медиацияның мәнін және оны жүргізу рәсімін нақты анықтайтын нормативтік актілер болған жоқ.

«Медиация туралы» ҚР заңы (бұдан әрі – Заң) 2011 жылы ғана қабылданды³. Бұл заң медиацияны қолдану аясын белгіледі, оның мақсаттары мен принциптерін анықтады, медиаторларға қойылатын талаптарды белгіледі және олардың құқықтық мәртебесін анықтады. Сондай-ақ заңда медиацияға қатысушы тараптардың құқықтары мен міндеттері ескерілді, олардың медиация туралы шартқа қойылатын талаптар мен оны тоқтату шарттарын қоса алғанда, әртүрлі құқықтық қатынастардың ерекшеліктерін ескеретін медиацияны жүргізу қағидалары белгіленді.

А.П. Гуськова мен Д.В. Маткина өз жұмысында медиацияны дауға қатысушылардың проблемасын бірлесіп шешу процесі ретінде анықтайды, оның табысқа жету мүмкіндігі ерекше процессуалдық жағдайларға және медиатордың дауды реттеу жолында тараптардың өзара іс-қимылын жүзеге асырудағы кәсіби көмегіне байланысты болады; мүдделі еместараптың қатысуымен субъектілер арасындағы дауларды соттан тыс реттеу [1, 35 б.].

Е.В. Марковичева медиацияны кәсіби делдал (медиатор) жүргізген татуласуға байланысты қылмыстық қудалауды тоқтату арқылы қылмыстық-құқықтық жанжалды шешу нысаны ретінде түсінуді ұсынады [2, 115 б.].

Профессор Л.В. Головкин медиацияны жәбірленуші мен құқық бұзушыға, егер олар ерікті түрде келіскен жағдайда, бейтарап

¹ Қазақстан Республикасының Құқықтық саясат тұжырымдамасы: Қазақстан Республикасы Президентінің 2002 ж. 20 қыркүйектегі №949 Жарлығы (2005 жылғы 13 шілдедегі өзгерістермен және толықтырулармен) (күші жойылды) [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U020000949_ (жүгінген күні: 05.09.2021).

² Қазақстан Республикасының 2010 жылдан 2020 жылға дейінгі кезеңге арналған құқықтық саясат тұжырымдамасы туралы: Қазақстан Республикасы Президентінің 2009 ж. 24 тамыздағы №858 Жарлығы [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U090000858_ (жүгінген күні: 05.09.2021).

³ Медиация туралы: Қазақстан Республикасының 2011 ж. 28 қаңтардағы №401-IV Заңы (02.01.2021 ж. жағдай бойынша өзгерістермен және толықтырулармен) [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1100000401> (жүгінген күні: 15.09.2023).

үшінші тараптың (медиатордың) көмегімен қылмыс нәтижесінде туындаған мәселелерді шешуге белсенді қатысуға мүмкіндік беретін кез келген рәсім ретінде анықтайды [3, 128 б.].

Медиация институтының заманауи тұжырымдамалық моделі ұлттық заңнама нормаларында да көрініс тапты. Осылайша, заң мынадай ұғымды бекітеді: «медиация – тараптардың ерікті келісімі бойынша жүзеге асырылатын, олардың өзара қолайлы шешімге қол жеткізуі мақсатында медиатордың (медиаторлардың) жәрдемдесуімен тараптар арасындағы дауды (дау-шарды) реттеу рәсімі»⁴.

Қазақстанда медиация институты енгізілгеннен кейін уақыт өте келе 12 жыл өтті және біз оны қылмыстық сот ісін жүргізуде дауларды шешуде қолданудың біртіндеп ұлғаюын байқай аламыз.

2022 жылы медиация көмегімен: 4 877 жағдайдың жалпы санынан жеке адамға қарсы – 105 қылмыстық құқық бұзушылық оқиғасы; 16 111 жағдайдың жалпы санынан мүлікке қарсы – 513 қылмыстық құқық бұзушылық оқиғасы; 2 616 жағдайдың жалпы санынан – 57 көлік қылмыстық құқық бұзушылық оқиғасы шешілгенін атап өткен жөн.

2021 жылы медиация арқылы 5 271 жағдайдың жалпы санынан – 139 жеке адамға қарсы қылмыстық құқық бұзушылық; 15935 жағдайдың жалпы санынан – 762 мүлікке қарсы қылмыстық құқық бұзушылық; 3030 жағдайдың жалпы санынан – 91 көліктік қылмыстық құқық бұзушылық жағдайы шешілді.

2020 жылы медиация арқылы 4 364 жағдайдың жалпы санынан жеке адамға қарсы – 111 қылмыстық құқық бұзушылық; 17 694 жағдайдың жалпы санынан мүлікке қарсы – 1 814 қылмыстық құқық бұзушылық; 3 625 жағдайдың жалпы санынан – 174 көлік қылмыстық құқық бұзушылық⁵ шешілді.

Осыған сүйене отырып, мүлікке қарсы

қылмыстық құқық бұзушылықтардан туындайтын дауларды шешу кезінде медиация қажеттілігі байқалады, атап айтқанда, бұл ұсақ ұрлық, ұрлық, мал ұрлығы, алаяқтық, тонау және бопсалау.

Осылайша, соңғы 3 жылда еліміздегі қылмыстық сот ісін жүргізуде медиацияны қолдану жөніндегі статистикалық деректер бұл институттың жалпы тиімділігіне күмән келтіре отырып, жеткілікті түрде жігерлендірмейді. Алайда, медиацияны қолдану кезінде қылмыстық құқық бұзушылықтарға қатысты белгілі бір жетістіктерге қол жеткізілгендігін атап өткен жөн, бұл осы институттың әлеуетін және оның қылмыстық істердің белгілі бір санаттарын шешу қабілетін көрсетеді.

АҚШ соттарының тәжірибесінде медиация арқылы шешілетін істер санының тұрақты өсуі байқалады. Кейбір елдерден айырмашылығы, АҚШ-та сот тараптар қол жеткізген келісімді бекітпейді. Тараптар арасында жасалған келісім орындалмаған жағдайда, кез келген шартты бұзған кездегідей сотқа талап арызбен жүгіну мүмкіндігі бар [4].

Шет елдердегі медиацияның тиімділігіне қандай факторлар әсер етеді. Бұл сұрақтың жауабы іс жүргізу шығындары мен қаржылық шығындарға байланысты деп санаймыз. Еуропа елдерінде адвокаттың заңгерлік көмегі және әртүрлі сот сараптамаларын жүргізу айтарлықтай ақша қаражатын талап етеді. Сонымен қатар дауды алғашқы кезеңдерінде шешуге мүмкіндік беретін халықтың құқықтық мәдениетін ескеру қажет.

Қазақстан Республикасының қылмыстық-процестік кодексында (бұдан әрі – ҚР ҚПК) 85-бап қылмыстық сот ісін жүргізуде медиатордың құқықтық мәртебесін белгілейді, бұл қылмыстық істерде медиацияны қолдану үшін заңнамалық базаны растайды⁶.

Бұл бап медиация рәсімін жүзеге асыру және тараптар арасындағы жанжалды шешу мақсатында қылмыстық сот талқылауына қатысу құқығы берілетін медиатордың рөлі

⁴ Медиация туралы: Қазақстан Республикасының 2011 ж. 28 қаңтардағы №401-IV Заңы (02.01.2021 ж. жағдай бойынша өзгерістермен және толықтырулармен) [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1100000401> (жүгінген күні: 15.09.2023).

⁵ № 1 нысан «Қылмыстық істерді қарау жөніндегі бірінші сатыдағы соттардың жұмысы туралы есеп» / Құқықтық статистика және арнайы есепке алу органдарының порталы [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://qamqor.gov.kz/crimestat/statistics> (жүгінген күні: 28.12.2023).

⁶ Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексі: 2014 ж. 4 шілдедегі №231-V (02.01.2021 ж. жағдай бойынша өзгерістермен және толықтырулармен) [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000231> (жүгінген күні: 15.07.2023).

мен жағдайын айқындайды.

Бұдан басқа, ҚР ҚПК-нің 341-бабы басты сот талқылауы барысында қылмыстық істі кейінге қалдыру және тоқтата тұру туралы мәселені реттейді және оның себептерінің бірі медиация рәсімін жүргізу болуы мүмкін⁷. Бұл дегеніміз, егер тараптар өздерінің жанжалдарын шешу үшін медиацияны қолдануға ниет білдірсе, судья сот ісін кейінге қалдырып, медиацияны жүргізуге уақыт бере алады.

Осылайша, ҚР заңнамасы қылмыстық сот ісін жүргізуде медиация институтын құқықтық қолдауды қамтамасыз етеді. Бұл медиацияның қылмыстық контексттегі дауды шешудің балама әдісі ретінде танылуы мен маңыздылығын көрсететін оң тәжірибе.

Алайда, медиацияның оң құқықтық мәртебесіне қарамастан, оны іс жүзінде қолдануда өртүрлі проблемалар туындайды. Осы мәселелердің кейбіріне азаматтардың медиацияның мүмкіндіктері мен артықшылықтары туралы хабардар болмауы, қылмыстық процесс пен медиаторларға сенімсіздік және медиацияға қатысушылардың тәжірибесі мен біліктілігінің болмауы жатады. Бұл проблемалар білім беру бағдарламаларын, хабарландыруды арттыру және медиаторлардың кәсібилігін жақсартуды қоса алғанда, қылмыстық сот ісін жүргізуде медиацияны жүйелі түрде дамытуды және одан әрі дамытуды талап етеді.

Заң ғылымында медиация институтын қолдану мәселелеріне арналған көптеген зерттеулер жүргізілді. Мысалы, зерттеушілер Т.В. Худойкина мен И.Н. Федина медиацияның баяу дамуы азаматтардың дауды шешудің балама әдістерін қолдануда консервативті көзқарасына байланысты екенін атап өтті. Бұл процесте соттар маңызды рөл атқара алады [4, 71 б.].

Медиацияны кеңінен қолдануға кедергі келтіретін негізгі себептердің бірі – қоғам мен азаматтардың медиацияның мәні мен оның артықшылықтарын жеткіліксіз түсінуі. Сондықтан дауды реттеудің тиімді құралы ретінде құқықтық мәдениетті қалыптастыру

мен оны дамыту, халықты медиация туралы ақпараттандыру қажеттілігі бар.

Келесі мәселе жәбірленушінің заңды өкілінің келісімінсіз кәмілетке толмаған жәбірленушілерге немесе әрекет қабілеті шектеулі деп танылған адамдарға қарсы қылмыс жасаған адаммен татуласу мүмкіндігіне қатысты туындайды. Сонымен егер жеке тұлға, оның ішінде кәмілетке толмағандар немесе психикалық немесе физикалық мүмкіндіктері шектеулі адамдар қылмыстың құрбаны болса, проблемалық жағдайды шешуде қиындықтар туындайды. ҚР Қылмыстық кодексінің (бұдан әрі – ҚК) 68-бабында заңды өкілге қандай да бір нұсқау жоқ, алайда жәбірленушінің келісімінсіз татуласу мүмкіндігі жанама түрде ҚР ҚПК-нің 75-бабында және «ҚР ҚК-нің 68-бабын қолдану жөніндегі сот практикасы туралы» ҚР Жоғарғы Сотының нормативтік қаулысында көрсетілген. Бұл құжатта кәмілетке толмаған жәбірленушіге (он төрт жастан он сегіз жасқа дейін) немесе әрекет қабілеті шектеулі деп танылған адамдарға қарсы қылмыс жасаған адаммен татуласу жәбірленушінің заңды өкілінің келісімімен ғана мүмкін болатындығы көрсетіледі. Заңды өкіл бола алатын адамдар тобы ҚР ҚПК-нің 7-бабының 13-тармағында айқындалған.

Жәбірленуші мен оның заңды өкілі арасында татуласуға қатысты келіспеушілік туындағанда дауды қалай шешуге болатындығы туралы белгісіздік бар. Мысалы, егер он бес жасар бала ҚК-нің 140-бабы бойынша айыпталған әкесімен татуласқысы келсе, бірақ анасы заңды өкіл ретінде қарсы болуы мүмкін. Айта кету керек, мұндай жағдайларда жәбірленушінің пікірі басымдыққа ие болуы керек, бірақ сот оны шешудің еріктілігін әр жағдайда мұқият тексеруі керек.

Біз қылмыстық және қылмыстық іс жүргізу заңының қаралатын мәселелері үшін өкілдің өкілеттіктерін нақтылау жолымен не іс жүргізу заңындағы татуласу субъектілері қатарынан заңды өкілдерді алып тастау жолымен (заңды тұлғаның өкілдерін қоспағанда) біріздендірілуге тиіс деп санаймыз. Мұндай

⁷ Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексі: 2014 ж. 4 шілдедегі №231-V (02.01.2021 ж. жағдай бойынша өзгерістермен және толықтырулармен) [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000231> (жүгінген күні: 15.07.2023).

жағдайда, егер ол жеке тұлға болса, татуласу туралы шешім қабылдау құқығы тек жәбірленушіде қалуы керек. Бұл белгісіздікті жоюға және осындай қиын жағдайларда татуласу процедурасы туралы біртұтас түсінік беруге көмектеседі.

ҚР ҚК 68-бабына сәйкес адам денсаулығына өлім немесе ауыр зиян келтірумен байланысты емес бірінші рет ауыр қылмыс жасаған және белгілі бір санаттарға жататын адамдар (кәмелетке толмағандар, жүкті әйелдер, жас балалары бар әйелдер, жас балаларды тәрбиелеп отырған ерлер, 58 және одан жоғары жастағы әйелдер, 63 жастағы ер адамдар) егер жәбірленушімен, өтініш берушімен, оның ішінде медиация рәсімімен татуласса және келтірілген зиянды түзетсе, қылмыстық жауаптылықтан босатылуға мүмкіндігі бар.

Алайда, бұл норманы қолдану кезінде, әсіресе, қылмысты бірінші рет жасалған деп бағалауға қатысты проблемалар туындайды. Қылмыстық құқық теориясында адам іс жүзінде алғаш рет жасаған (яғни бұрын қылмыс белгілеріне жататын әрекеттерді жасамаған) және алғаш рет қылмыс (яғни, бұрын жасалған қылмыстың барлық құқықтық салдарлары жойылғаннан кейін жасалған әрекеттер) «бірінші рет жасалған» қылмыстар болып саналады. Қылмыстың іс жүзінде немесе заң бойынша алғаш рет жасалғанын анықтау процесінде қылмыстар жиынтығы кезінде және ҚР-дан тыс жерлерде қылмыстар жасау кезінде даулы жағдайларға назар аудару керек.

Қылмыстық істердегі медиация туралы қолданыстағы заңнамаға қажетті өзгерістер енгізу қажет. Шет елдерде кеңінен қолданылатын медиация [5] қалпына келтіру немесе сот төрелігі процесі ретінде халықаралық қылмыстық сот төрелігі саясатының бөлігі болды [6]. Сондықтан континенттік құқық таралған елдерде медиацияны тиісті процестік реттеуге назар аудару маңызды.

Мысалы, Францияның ҚПК-да медиацияны жүргізу рәсіміне қатысты бірнеше баптар бар⁸. Францияда прокурор атқарушы және сот

билігі арасында аралық позицияны ұстанады және оған қылмыстық қудалау, полиция мен тергеу судьяларын қадағалау және сотта айыптауды қолдау функциялары жүктелген [7].

ҚР ҚПК-да медиацияны жүргізудің нақты белгіленген рәсімі жоқ.

Сонымен қатар медиацияны қылмыстық процеске енгізу кезінде кейбір түсініксіздіктер бар. Маңызды мәселелердің бірі медиативтік келісімнің заңдылығын тексерумен байланысты. Медиациялық келісімнің ҚР «Медиация туралы» Заңында көрсетілген барлық шарттарға сәйкестігін тексеруге кім жауапты екені анықталмаған. Ықтимал нұсқаларға қылмыстық процестің сотқа дейінгі сатысында тергеуші немесе прокурор, сот сатысында судья немесе қылмыстық процестің кез келген сатысында медиатордың өзі кіреді.

ҚР ҚПК-да медиаторда да (ҚР ҚПК 85-бабы), тергеушіде де (ҚР ҚПК 60-бабы), прокурорда да (ҚР ҚПК 58-бабы) медиативтік келісімнің заңдылығын тексеру бойынша нақты міндет көрсетілмеген. Алайда, қылмыстық қудалау органдары медиация арқылы татуласу туралы келісімнің мазмұны емес, медиация рәсімінің өзі қылмыстық іс жүргізу заңының талаптарына сәйкес келетіндігін тексеруге міндетті.

Соған қарамастан келісімнің мазмұны ҚР «Медиация туралы» Заңында белгіленген он төрт маңызды шарттарға сәйкес келуі тиіс. Осы маңызды шарттарға қатысты сын айтылды, өйткені олардың көпшілігі маңызды деп саналмайды және әдеттегі шарттар болып табылады.

Алайда, медиациялық келісімнің маңызды шарттары туралы сын айтылғанын және оның нәтижесінде осы шарттарды неғұрлым нақты анықтау үшін заңнамаға өзгерістер енгізу қажеттілігін атап өткен жөн [8].

Мәселен, Заңның 21-бабы бойынша медиация туралы шарттың маңызды талаптары ретінде: медиация туралы шарттың күні, уақыты мен орны, атауы, медиатор туралы мәліметтер (1, 2, 4, 9-тармақ) көрсетілген. Біздің ойымызша, аталған

⁸ Code de procédure pénale (version consolidée au 2 mars 2015) [Electronic resource] – Access mode: <https://www.wipo.int/wipolex/fr/legislation/details/14295> (Access data: 04.04.2023).

мәліметтер шарттың маңызды бөлігі емес, жалпы тармақтары ғана болып табылады. Егер олар белгілі бір жағдайда тараптар үшін маңызды болмаса, мұны келісімнің жеке тармағымен көрсетуге болады. Заңға сәйкес медиация рәсімі қолданылуы мүмкін дауларға қатысушылардың кең ауқымы үшін медиация рәсімінің қолжетімділігі күмәнді болып табылады. Медиация туралы заң медиаторлардың қызметтері құнының шекті көрсеткіштерін белгілемейді, тиісінше, нарықтық экономиканың осы сегментін монополиялау мүмкіндігін одан туындайтын қымбатшылық пен медиация рәсімінің экономикалық қызметтің ауқатты қатысушылары үшін ғана қол жетімділігін жоққа шығаруға болмайды.

Сонымен медиативтік келісім татуласушы тараптардың өзара келісімі мен ерік-жігерінің нәтижесі болып табылады, тек олардың еркін таңдауына негізделеді. Алайда, мұндай келісімнің заңдылығы үшін жауапкершілік жәбірленушіге де, күдіктіге де (айыпталушыға) жүктелмейтіні күмәнді.

Осы тұрғыда қылмыстық процестің сотқа дейінгі сатысында медиативтік келісімнің мазмұнын тексеруді прокурорға жүктеуге болады, өйткені ол заңдылықтың сақталуын жоғары қадағалау органы болып табылады.

Прокурор өзінің заңдылықтың сақталуын бақылау рөлінде медиативтік келісім мазмұнының қылмыстық іс жүргізу заңының талаптарына сәйкестігін тексере алады. Бұл келісімнің заңдылығы мен еріктілігіне көз жеткізуге және қылмыстық істің екі тарапының да мүдделерін қорғауға мүмкіндік береді. Прокурор тарапынан мұндай тексеру сотқа дейінгі іс жүргізу кезеңінде медиативтік келісімнің заңдылығы мен сенімділігін қамтамасыз етуге ықпал ететін еді. Медиатордың төлемі туралы мәселені талқылау кезінде осы аспектке ерекше назар аудару керек, өйткені бұл қылмыстық процесте медиацияның тиімділігі мен қол жетімділігі үшін өте маңызды.

«Медиация туралы» Заңға сәйкес «егер тараптардың келісінде өзгеше белгіленбесе, медиацияны жүргізуге

байланысты шығыстарды тараптар бірлесіп тең үлестермен төлейді»⁹.

Демек, құқық бұзушылықтан зардап шеккен адам өз құқықтары мен бостандықтарын қорғау шығындарын төлеуге мәжбүр болады. Алайда, егер бұл міндет тек күдіктіге жүктелсе, ол жәбірленуші тарап үшін қиындықтардың көзі болып табылады, яғни бұл медиатордың бейтараптығына әсер етеді деген қорқыныш туындайды [9, 55 б.].

Алайда, жәбірленушіден медиация шығындарын төлеуді талап ету ақылға қонымды болмауы мүмкін. Егер күдікті немесе айыпталушы сияқты бір ғана тарап барлық шығындарды көтерсе, онда жәбірленуші медиатордың ақы төлеуші тараптың дәлелдері мен ұсыныстарына мұқият болады деп сенуі мүмкін.

Кәсіби медиатордың тараптардан бейтараптығы мен тәуелсіздігін қамтамасыз ету үшін оның еңбегін басқа көздерден, мысалы, мемлекеттік бюджеттен, алқабилерге төлеуге ұқсас төлеуге болады. Сонымен қатар егер жәбірленуші қылмыспен келтірілген зиян үшін әлі өтелмеген болса, медиатордың ақысы мен шығындарының орнын толтырады деп қалай күтуге болады? Жәбірленушіге түсетін қаржылық ауыртпалық медиацияны пайдалануды кеңейтуге кедергі болуы мүмкін.

Медиация қылмыскерлер үшін де өте маңызды, өйткені олар кінәні мойындауға мүмкіндік береді және келтірілген зиянды өтеу нұсқаларын көрсетеді. Құқық бұзушылар мен жәбірленушілердің өзара әрекеті кінәні тереңірек, жеке түсінуге әкеледі. Құқық бұзушылар жасаған ісіне жауапты екенін ғана емес, сонымен бірге қоғамның оларға назар аударатындығын да түсінеді.

Қорытынды. Қазақстан Республикасының қылмыстық-процестік заңын жетілдіру шеңберінде медиация институты бөлігінде мынадай өзгерістер мен толықтырулар ұсынылады:

- ҚР ҚПК-нің 302-бабының 1-бөлігі мынадай мазмұндағы 7) тармақшамен толықтырылсын:

«7) медиация рәсімін тағайындау туралы

⁹ Медиация туралы: Қазақстан Республикасының 2011 ж. 28 қаңтардағы №401-IV Заңы (02.01.2021 ж. жағдай бойынша өзгерістермен және толықтырулармен) [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1100000401> (жүгінген күні: 15.09.2023).

мәселені шешеді»;

- ҚР ҚПК-нің 302-бапта 1-бөлім мынадай мазмұндағы 8) тармақшамен толықтырылсын:

«8) медиативтік келісім мазмұнының орындалуын және сақталуын тексеруді жүзеге асырады. Медиативтік келісім шарттарының бұзылғаны немесе жәбірленушінің құқықтары мен мүдделері сақталмаған жағдайда прокурор осы Кодексте көзделген қажетті шараларды қабылдайды».

- ҚР ҚПК-нің 302-2-бабы мынадай мазмұнымен толықтырылсын:

«302-2-бап Медиация рәсімін тағайындау

1. Прокурор істің нақты мән-жайын және қылмыстық қудалаудың орындылығын бағалай отырып, қылмыстық құқықтық дауды медиацияның көмегімен шешуге құқылы.

2. Медиатор ретінде психология және конфликтология саласында арнайы білімі бар құзыретті және бейтарап тұлға тартылады. Медиатор күдіктінің (айыпталушының) қылмыстық санасын өзгертуге бағытталған бағдарламаны әзірлеп, құрылымдауы керек.

3. Медиатор қылмыстық құқықтық даудың себептері мен жағдайларын талдайды, даулы жағдайды реттеу және тараптардың татуласуы мәселелерін қоса алғанда, күдіктінің қылмыстық санасын өзгертудің жеке бағдарламасын әзірлейді. Медиатор қабылданған шаралардың тиімділігін мұқият бақылаумен және бағалаумен әзірленген бағдарламаны іске асырады. Медиация аяқталғаннан кейін медиатор прокурорға

медиативтік бағдарламаның қорытындысы мен нәтижелері туралы есеп береді.

4. Медиация бағдарламасының қанағаттанарлықсыз нәтижесі даудың шешілмеуі, сондай-ақ күдіктінің қылмыстық санасының өзгермеуі прокурорды айыптау актісін жасауға және одан әрі қылмыстық қудалауды жүзеге асыру үшін істі сотқа жіберуге міндеттейді».

5. «Медиация туралы» ҚР Заңына өзгерістер енгізу: «тараптар тең үлестермен бірлесіп төлейді» және Заңының 22-бабының 4-бөлігі алып тастау, мынадай мазмұнмен ауыстыру: «кінәлі тарап, сондай-ақ олардың келісімімен өзге де адамдар (кінәлінің туыстары, қайырымдылық қорлары және т.б.) төлейді. Қылмыс жасаған адам медиация рәсімдерін жүргізу жөніндегі шығыстарды өтей алмаған кезде оның қызметтерін мемлекет төлейді (қылмыстық процесте аз қамтылған айыпталушының қорғаушысының қызметтерін төлеумен ұқсас)».

Заңнамаға жоғарыда көрсетілген өзгерістер, прокурорға медиация рәсімін тағайындау бойынша дискрециялық өкілеттіктер беру оның конституциялық мәртебесін заңдылықты жоғары қадағалау және қылмыстық қудалау функцияларын іске асыруға бағытталған қылмыстық іс жүргізу заңының нормалары арқылы нығайтып ғана қоймай, сонымен қатар мемлекеттің жазалау тәсілін керісінше қорғау саясатына айналдыруға мүмкіндік береді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Гуськова, А.П. Медиация в уголовном процессе / А.П. Гуськова, Д.В. Маткина // Российский судья. – 2009. – №2. – С. 34-37.
2. Марковичева, Е.В. Потенциальные возможности института медиации в ускорении российского уголовного судопроизводства / Е.В. Марковичева // Современное право. – 2009. – №11. – С. 114-116.
3. Головкин, Л.В. Институт уголовно-правовой медиации и его перспективы в Российской Федерации / Л.В. Головкин // Закон: Апрель. – 2009. – №4. – С. 127-135.
4. Худойкина, Т.В. Применение медиации: некоторые проблемы / Т.В. Худойкина, И.Н. Федин // European research. Олимп (Иваново). – 2016. – №5. – С. 71-72.
5. Bacon, J.R. Making Progress in Restorative Justice: A Qualitative Study.: Masters Dissertation Submission / J.R. Bacon. – Cambridge: Cambridge Univ, 2010. – 106 p.
6. Van Ness, D. Introducing Restorative Justice// Restorative Justice for Juveniles Conferencing, Mediation and Circles / D. Van Ness, A. Morris, G. Maxwell. – New Zealand. Oxford-Portland Oregon: Institute of Criminology Victoria Univ. of Wellington. – Pp. 3-16.
7. Baimoukhametova, G. Mediation in Criminal Proceedings in Kazakhstan and Foreign

Countries: Comparative Legal Analysis [Electronic resource] / G. Baimoukhametova, et al. // Journal of Law and Sustainable Development, 2023. – №11(10). – Pp. 11-14. – Access mode: <https://doi.org/10.55908/sdgs.v11i10.1804> (Access data: 03.11.2023).

8. М.К. Сулейменов, А.Е. Дуйсенова. Быть ли независимой медиации в Казахстане? / Юрист [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31636918 (дата обращения: 11.08.2023).

9. Буралкиева, Б.Б. Некоторые вопросы регулирования медиации в уголовном процессе Республики Казахстан / Б.Б. Буралкиева, Д.У. Досумов // Құқық қорғау органдары академиясының Жаршысы. – 2020. – №1. – С. 52-59.

References:

1. Gus'kova, A.P. Mediacija v ugovnom processe / A.P. Gus'kova, D.V. Matkina // Rossijskij sud'ja. – 2009. – №2. – S. 34-37.

2. Markovicheva, E.V. Potencial'nye vozmozhnosti instituta mediacii v uskorenii rossijskogo ugovnogo sudoproizvodstva / E.V. Markovicheva // Sovremennoe pravo. – 2009. – №11. – S. 114-116.

3. Golovko, L.V. Institut ugovno-pravovoj mediacii i ego perspektivy v Rossijskoj Federacii / L.V. Golovko // Zakon: Aprel'. – 2009. – №4. – S. 127-135.

4. Hudojkina, T.V. Primenenie mediacii: nekotorye problemy / T.V. Hudojkina, I.N. Fedin // European research. Olimp (Ivanovo). – 2016. – №5. – S. 71-72.

5. Bacon, J.R. Making Progress in Restorative Justice: A Qualitative Study.: Masters Dissertation Submission / J.R. Bacon. – Cambridge: Cambridge Univ, 2010. – 106 p.

6. Van Ness, D. Introducing Restorative Justice // Restorative Justice for Juveniles Conferencing, Mediation and Circles / D. Van Ness, A. Morris, G. Maxwell. – New Zealand. Oxford-Portland Oregon: Institute of Criminology Victoria Univ. of Wellington. – Pp. 3-16.

7. Baimoukhametova, G. Mediation in Criminal Proceedings in Kazakhstan and Foreign Countries: Comparative Legal Analysis [Electronic resource] / G. Baimoukhametova, et al. // Journal of Law and Sustainable Development, 2023. – №11(10). – Pp. 11-14. – Access mode: <https://doi.org/10.55908/sdgs.v11i10.1804> (Access data: 03.11.2023).

8. М.К. Сulejmenov, А.Е. Dujsenova. Byt' li nezavisimoj mediacii v Kazahstane? / Jurist [Jelektronnyj resurs] – Rezhim dostupa: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31636918 (data obrashhenija: 11.08.2023).

9. Buralkieva, B.B. Nekotorye voprosy regulirovanija mediacii v ugovnom processe Respubliki Kazahstan / B.B. Buralkieva, D.U. Dosumov // Құқық қорғау органдары академиясының Жаршысы. – 2020. – №1. – С. 52-59.

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТТЕР / СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ / INFORMATION ABOUT AUTHORS

Гүлдана Маратқызы Баймұхаметова – Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының жанындағы Құқық қорғау органдары академиясының докторанты, ұлттық қауіпсіздік және әскери істер магистрі, e-mail: astana.dana@list.ru.

Баймұхаметова Гүльдана Маратовна – докторант Академии правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан, магистр национальной безопасности и военного дела, e-mail: astana.dana@list.ru.

Baimukhametova Guldana Maratovna – Doctoral Student of the Academy of Law Enforcement Agencies under the Prosecutor General's Office of the Republic of Kazakhstan, Master of National Security and Military Affairs, e-mail: astana.dana@list.ru.

